

XIX. YÜZYILIN BAŞINDA TRABZON'DAKİ FRANSIZ KONSOLOSLUĞU: PARIS'İN ASYA KAPISI¹

*Faruk BİLİCİ**

ÖZET

Karadeniz her dönemde siyasi ve ticari açıdan batılı devletlerin dikkatini çekmiştir. Özellikle Fransa, Rusya ve İngiltere Karadeniz'de üstünlüğü ele geçirmek için ciddi çıkar çatışmaları yaşamışlardır. Fransa, Rusya ve İngiltere'ye kıyasla bölge hakkında daha az bilgiye sahipti. Fakat Fransa, kendisi ile Karadeniz'de bir rekabeti istemeyen Rusya'ya rağmen, bu bölgeye ilişkin önemli projeler üretiyordu. Bu projeler doğrultusunda Osmanlı Karadeniz'indeki bazı merkezlerde çeşitli konsolosluklar kurdu. Bu konsolosluklar dünyanın dikkatinin devamlı surette Karadeniz'e çekilmesini sağladı. 1802 yılında başkonsolosluk seviyesine çıkarılan Trabzon konsolosluğu da bunlardan biridir. Trabzon'a atanan Pierre Dupré adlı Fransız konsolosun bölgeye ilişkin siyasi, iktisadi ve tarihi izlenimleri şehrin XIX. ve XX. yüzyılın ilk yarısını içeren dönemdeki önemini ortaya koymasından dolayı çok değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Fransa, Osmanlı, Rusya, Trabzon, Trabzon Konsolosluğu.

XV. yüzyılda Karadeniz Osmanlı hakimiyetinin bir gölü haline geldikten sonra da yabancı ticaret ve seyrüseferine kapanmış değildir. Venedikliler ve Cenevizlilerin daha uzun zaman burada ticaret yaptığını dair izler vardır. Hele Bucak Osmanlı idaresine girinceye dek (1538), Karadeniz'in uluslararası ticarete açık bulunduğu kesindir. Hatta daha sonra da bu eğilimin

¹ Bu makalenin ilk denemesi 18-23 Eylül 2006 tarihlerinde Trabzon'da yapılan 17. CIEPO Sempozyumunda sunulmuştu.

* Prof. Dr., (INALCO: Institut national des langues et civilisations orientales, Paris)

devam ettiğini kanıtlayan bilimsel araştırmaların sayısı da gün geçtikçe artmaktadır². Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren, Karadeniz'in Ortaçağdaki uluslararası yerini bulması için Batıda sayısız proje üretilmiş, hatta bu konuda az çok ciddi girişimlerde de bulunulmuştur. Fransızlar da XIV. Louis'den başlayarak bu proje ve girişimler kervanına katılmıştır. Rusların 1774'de Karadeniz'de resmen ticaret ve seyir yapma hakkına sahip olması, Kırım'ın ilhaki ve yeni şehirlerin kurulması ise hem endişe yaratmış, hem de yeni umutlar doğurmuştur³.

Osmanlı İmparatorluğu ise bu yeni durumda Karadeniz ticaretini kendi lehinde kullanmak ve orada kendi ticari ve denizcilik gücünü artırmak yerine daha çok konuya askeri yönden bakmış ve Karadeniz'de ticaret hakkını ülkeler arasında bir rekabet vasıtası olarak kullanmıştır.

Fransız İhtilali ve Napolyon'un Mısır seferi, başlamış olan tüm Fransız girişimlerini durdurduğu gibi, hem Yaş anlaşmasıyla (1792) hem de Fransızlara karşı kurulmuş ittifak vesilesiyle Rusların bu denizdeki ticareti ve gemiciliği hızlı bir gelişme göstermiştir. Yine Osmanlı İmparatorluğunu Fransa'ya karşı savunan İngiltere'ye Karadeniz'de ticaret ve gemicilik izni sözü verildiği için Paris anlaşmasının (25 Haziran 1802) ana noktası Kapitülasyonların bu denizi de içermesi olmuştur. Anlaşmanın 2. ve 3. maddeleri açık bir şekilde Türk kıyı şehirlerinde konsolosluklar (1799'dan 1806'a kadar Ticarî İlişkiler Komiseri deniyordu) kurulmasını öngörüyordu⁴. Karadeniz ticaretinden önemli gelir ve stratejik çıkar bekleyen birçok çevre burayı yeni bir « Eldorado » olarak algılıyordu.

Bu çalışmada Fransızların, Trabzon'da 1925'e kadar bulunan Konsolosluklarının sadece ilk on üç yılından, yani Konsül rejimi ve Napolyon

² Halil İnalçık, « The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans », *Arceion Pontou*, 1979, s. 74-110; İdem, *Sources and studies on the Ottoman Black Sea I: The Costoms Register of Caffa, 1487-1490*, Harvard University, 1995; Chritiane Villain-Gandossi, "Contribution à l'étude des relations diplomatiques et commerciales entre Venise et la Porte ottomane au XVIe siècle", *Südost Forschungen*, XXVI, Munich, 1967, s. 22-45; M. Berindei, "Les Vénitiens en mer Noire, XVIe-XVIIe siècles, nouveaux documents", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXX, 3-4, s. 207-224; Anca Popescu, "La mer Noire Ottomane: Mare clausum? Mare Apertum?", F. Bilici, I. Candea, A. Popescu (dir.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire, (XIVe- XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Musée de Braïla, Editions Istros, Braïla, 2007, p. 141- 171; Dariusz Kolodziejczyk, "Inner Lake or Frontier? The Ottoman Black Sea in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Ibid*, s. 125-141.

³ Fransızların bu konudaki girişimleri için bkz: Faruk Bilici, *La politique française en mer Noire (1747-1789) : vicissitudes d'une implantation*, Istanbul, Isis, 1992.

⁴ Bu konudaki çeşitli yorum ve diplomatik yazışmalar için bkz: İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 328-337.

İmparatorluğu dönemindeki varlığından söz edilecektir⁵.

Karadeniz’de Yeni Fransız Siyaseti

Fransızlara yeni açılan bu geniş ufuk aslında engellerle doluydu. Asrın başında bölgenin zenginliği ve önemi konusunda tüccar, memur ve diplomatların gönderdiği sayısız rapor, aslında Fransız yetkililerin bölge ile ilgili olarak yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarını da yansıtır. Gerçekte nerelere konsolosluk yerleştirecekleri; hangi malları ithal, hangilerini ihraç edecekleri konusunda tam bir fikir sahibi değillerdi. Karadeniz ticareti ile en çok ilgilenmesi gereken Güney Fransa tüccar ve denizcileri bilmedikleri bir bölgede paralarını ve gemilerini tehlikeye sokmak istemiyorlardı⁶. Dolayısıyla daha çok resmi çevrelerin teşviki ve desteği gerekiyordu. Ancak bu elbette ki yeterli değildi. Kandiye başkonsolosu Henri Fourcade, konu ile ilgili verdiği bir raporda bu zorluğu dile getiriyordu :

“Ticarî tesis ortaya koymak için şu veya bu şehre konsolos tayin etmek yeterli değildir. Bu tesisleri yaratmak, çıkarlarının bilincinde olan tüccarın işidir. Hükümet de bu konsoloslukları ticaret ehlinin tayin edeceği yerlerde oluşturacaktır”⁷.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ve XIX. yüzyılın başında yabancıların belirli ölçülerde ticaret firmalarını yarattıkları yer, Ruslar’ın Özü’nün yerinde kurmuş oldukları Kherson’dur. Aslında bu yeni şehir Rus ve Fransız hükümetlerinin koruması altında geliyordu.

Paris’te Osmanlı Hükümeti ve Fransa arasında anlaşma metninin imzalandığı devirde, yani 1802 Eylül’ünün ilk günlerinde, Hatip Emil Gaudin, Birinci Konsül Bonapart’a verdiği bir raporda Karadeniz ticaretinden ve genel olarak Doğu ticaretinden sitayişle bashediyor ve Rumeli, Eflak ve Boğdan ticareti için Edirne ve Varna’ya birer konsolos gönderilmesini; Tiflis’ten geçecek ve İzmir’den Tahran’a uzanan Anadolu ticaretinin açılmasını; İngilizlerle Hindistan’da rekabet etmek için İran şahları ile ilişkiye girilmesini; Rusya’nın Kiev, Mohilev, Moskova, Kazan ve Astrakan gibi

⁵ Daha önce, yine bu dönemde tüm Karadeniz konusunu edinen bir başka makale için bkz: Faruk Bilici, “La France et la mer Noire sous le Consulat et l’Empire : “La porte du harem ouverte”, W. Arbid, S. Kaçal, J-D. Mizrahi, S. Saul (dir.), *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales, recherches en hommage à Jacques Thobie*, Paris, L’Harmattan, 2003, s. 55-92.

⁶ Hatta Karadeniz kıyı ve derinliklerini belirten ayrıntılı harita olmadığı için büyükelçi Brun, beraberinde İstanbul’a getirdiği memurların yanına bir de coğrafyacının eklenmesini istedi. Dışişleri Bakanlığı da bir coğrafyacı değil de Dil oğlanı Jouannin ve onunla beraber de Trabzon’a konsolos olarak gönderilen Pierre Dupré’yi tayin edecektir. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Correspondance politique (Bundan sonra: FDBA, CP), Turquie, c. 205, v. 7, 4 vendémiaire, yıl XI (26 Eylül 1802).

⁷ FDBA, Mémoires et documents, Turquie, c. 14, varak: 222, “Notions sur les nouveaux établissements à former sur les côtes de la mer Noire”, 2 Ağustos 1802.

çeşitli şehirlerine görevlilerin gönderilmesini ve bu şehirlerde, İngilizlerin *factories*'lerine benzer ticaret merkezleri kurulmasını istiyordu⁸.

İstanbul'a yeni tayin edilen Büyükelçi General Brune'a Birinci Konsül'ün verdiği talimatta Karadeniz'in eski görkemli günleri hatırlatılıyor ve bu denizin Avrupa ve Hindistan ticaretinde önemli bir rol oynamış olduğu söyleniyordu. Büyük nehirlerin bu denize döküldüğünü; Tuna vasıtasıyla Almanya'nın önemli üretiminin oraya taşınabileceğini; bu nehrin Avrupa'nın diğer nehirleriyle bir kanalla ilişkilendirilmesiyle Karadeniz ticaretinin genişletilebileceğini; Dniestr sayesinde tüm Polonya'nın üretiminin İstanbul'a götürülebileceğini; Dneper ve Buğ nehirleri vasıtasıyla de tüm Rusya ovalarındaki üretimin, özellikle çok eski ve zengin orman ürünlerinin Rus limanlarından Fransa'ya, Riga'dan gelecek ürünlerden daha ucuz bir fiyatla ulaşabileceğini; Don nehri vasıtasıyla da Fransa'dan getirilecek mamul maddelerin Saint-Petersburg'a; bu nehrin Volga ile ilişkilendirilmesi halinde de Fransız mamullerinin Hazar Denizi yoluyla İran'a kadar ulaştırılabileceğini ifade ediyordu⁹.

Bonaparte bu projelerini gerçekleştirmek için aynı zamanda Rusya ile sıkı bir pazarlığa girer, ancak Rusya, artık kendi iç gölü gibi gördüğü Karadeniz'de Fransız rekabetinden çekindiği için bu girişimlere sıcak bakmaz. Hatta İstanbul'daki Rus elçisi Italinski, Fransız konsoloslarının Karadeniz sahillerine yerleşmesine engel olmak konusunda da elinde geleni yaptı¹⁰.

Buna rağmen Fransa, konsoloslarını göndermeye kararlıydı ve ilk etapta Osmanlı Karadeniz'i için Anadolu kıyısında Sinop Başkonsolosluk, Trabzon ve Ereğli ise Yardımcı Konsolosluklar; Avrupa yakasında ise Yaş başkonsolosluk, Varna, Bükreş ve Kalas da Yardımcı Konsoloslukları oluşturacaklardı. Rusya kıyılarında ise Odessa başkonsolosluk, Taganrog Yardımcı Konsolosluk olacaktı¹¹.

Anadolu yakasında konsolosluk kurulması için seçilmiş olan bu şehirlerin ekonomik değeri günün gerçeği ile tam örtüşmüyor ve bu seçim biraz da romantik bir bakışa dayanıyor. Gerçekten de, her ne kadar Trabzon bir ölçüde Karadeniz ve İran arasında transit ticareti için belirli bir rol oynuyorsa da Sinop, hele Ereğli antik ve Ortaçağ'daki dönemdeki güçlerini çoktan yitirmişlerdi.

XIX. yüzyıl başında Karadeniz'in Anadolu kıyısı Sinop'tan Abkazy'a kadar Tayyar Mahmud Paşa¹² tarafından idare ediliyordu.

⁸ Edouard Driault, *La politique extérieure du Premier consul, 1800-1803*, Paris, Félix Alcan, 1910, s. 359; FDBA, CP, Turquie, c. 204, v. 353.

⁹ FDBA, CP, Turquie, c. 205, v. 129-143 (Eylül 1802).

¹⁰ *Ibid*, v. 476-477, Brune'den Talleyrand'a mektup, 19 ventose XI. Yıl (10 Mart 1803).

¹¹ Bunlara, o zamanki deyimle Başkomiserlik ve yardımcı Komiserlik demek daha doğru olur.

¹² Tayyar Mahmud Paşa'nın Osmanlı hükümeti ile ilişkileri ve genel olarak kakkındaki bibliyografya konusunda şu makaleye bkz: İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli

Canikli ailesinin son büyük siması Tayyar Paşa o dönemin Anadolu'sunun üç büyük ayânından biridir: İç ve Doğu Anadolu'da Bozoklu Çapanoğulları, Ege kıyılarında ise Karaosmanoğulları hakimdir. Canikli Tayyar Paşa «Avrupaî» bir eğitim görmüş olmasına ve nezdine konsolosların gönderilmiş olmasına rağmen, Fransa'nın güvenini kazanamaz. Çünkü Tayyar Paşa, 1790'da, Osmanlı-Rus savaşı sırasında 16 yaşında iken babası Hüseyin Battal Paşa ile Rusların eline esir düşmüş ve Kırım'a yerleştirilmişti. II. Katerina onlara Tatarlardan boşaltılmış olan tapraklardan zengin yerler vermişti. Dokuz yıl sonra yurda döndüklerinde Battal Paşa eski ünvanına ve yerlerine kavuşuyor, ancak Kırım'daki yerlerini de kaybetmiyordu. Kırım'da Tayyar Mahmud en iyi Rus okullarında eğitim görüyor ve sonuçta Rus ordusunda Albaylık rütbesine kadar yükseliyordu. Babasının 1801'de ölümünden sonra, Canik, Trabzon ve Erzurum şehirlerini içine alan bölgeye vali tayin ediliyor. Ancak bölge halkının Nizam-ı Cedîd denen reformları benimsememesi, özellikle de onların finansmanına hiç bir şekilde katkıda bulunmak istememesi sonucunda da Çapanoğullarının tersine III. Selim'e karşı ciddi bir muhalefet oluşturuyordu. Padişah da onun elindeki şehirleri birerikişer Çapanoğullarına verir. Tayyar Paşa da Çapanoğullarının desteklediği devlet güçlerine karşı savaşa girer. Bir kaç başarıdan sonra da, Trabzon'dan geçerek Sokum kalesine, oradan da Kırım'a, Rusların yanına sığınmak zorunda kalır.

Trabzon'da onunla uzun uzun sohbet eden Fransız Konsolosu Pierre Dupré, ondan sitayişle bahsetmektedir:

«Kısa bir süre için buraya (Trabzon) uğradığında Tayyar Paşa'yı bir kaç kez gördüm. Beni zaten kişilik özellikleri de olan içtenlik ve dostlukla karşıladı. Başına gelenler konusunda aramızda çokça konuştuk. Tüm zorluklara cesaretle ve tevekkülle göğüs geriyor ve Bâb-ı Ali'nin hakkını bir gün teslim edeceğine inanıyordu. Kendisine, hem kişiliğine olan bağlılığımdan, hem de ona ihtiyacımız olduğundan bir an önce, eskiden beri başarı ile yürüttüğü görevine dönmesini ne kadar dilediğimi ve böyle bir yeri da en iyi kendisinin yönetebileceğini söyledim. Aslında kendini çok fazla ilgilendirmeyen bir davaya yeteri kadar düşünmeden girişti; şimdi de bir türlü yakasını bu işten kurtaramıyor»¹³.

III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa tayin edildikten sonra Tayyar Paşa eski parlak durumuna yeniden kavuşuyor ve hatta 1807 Ekiminde Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın kaymakamı olarak da atanıyor. Ancak II. Mahmud tahta geçince önce Dimetoka'ya, sonra Varna'ya sürülüyor, Temmuz 1808'de de III. Selim'in katlinde suçlu bulunduğu gerek-

Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi / International Journal of Black Sea Studies*, güz 2006/1, s.89-105.

¹³ FDDBA, Correspondance politique et consulaire, Trébizonde, c. 1, v. 86-88, Dupré'nin Talleyrand'a gönderdiği mektup, 27 fructidor XIII. yıl (14 Eylül 1805).

çesiyle idam ediliyordu.

Fransa'nın Karadeniz kıyılarına tayin ettiği yeni görevliler, kendi vatandaşlarını ve ticareti korumak, kollamak; yerli yetkililerle ilişki kurmak, onlara Fransa'nın en iyi dost olduğunu devamlı anlatmak vs. gibi geleneksel olarak konsoloslukların yaptığı işlerden daha fazlasıyla yükümlü idiler. Napolyon rejimi durmadan onlardan ticarî, iktisadi bilgilerin yanında askerî, diplomatik ve siyasî bilgiler de istiyordu. Ayrıca İngiltere'ye karşı uygulanan Kıta ablukasının temel direkleri olarak işlev göreceklerdi. Anadolu yakasında olanlar, bir taraftan Rusların Karadeniz kıyılarındaki faaliyetlerini gözlemlemek, öte taraftan da Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahada ve hatta dah iç kesimlerde çok zaman aralarında, bazen de devletle savaş halinde olan iki derbeyi ailesinin, yani Süleyman Beyin temsil ettiği Çapanoğulları ailesi ile, Tayyar Mahmud Paşa'nın temsil ettiği Canikli ailesinin durumunu bildirmekle görevliydi. Trabzon konsolosu ayrıca ve özel olarak Karadeniz'in Kuzey-Doğusunu, Gürcistan, Erzurum, Kars ve Kuzey İran'ı içine alacak şekilde rapor ve mektuplar hazırlamak durumundaydı. Doğu'yu çok iyi bilen ve Güney Rusya bölge valisi, Fransanın Napolyon sonrası başbakanı Richelieu ile yakın dost olan Odessa başkonsolos'u Henri Mur ise tam bir elçi gibi tüm Güney Rusya'yı, doğuda Astrakan ve Kafkasya'yı, batıda ise Osmanlı Sınırına kadar olan bölgeyi içine alacak çok geniş bir faaliyet alanına sahipti.

Ancak genel olarak Karadeniz'i her taraftan saran bu geniş konsolosluk ağı gerekli mali kaynaklarla donatılmadığı gibi İstanbul'daki elçiler ve Paris buralara tayin edilmiş memurları da kendi kaderlerine terketmiş görünüyordu. Bölgede güvenlik sorunları çok önemli olduğu gibi halk da henüz, yakın geçmişte Mısır'ı işgal eden ve sık sık ittifak değiştiren Fransa'yı temsil eden konsoloslara karşı pek dostane davranmıyordu. Örneğin, İbrahim Bey adında bir derebeyi tarafından idare edilen Ereğli'ye tayin edilen, İstanbul'daki Fransız eski matbaa müdürü Louis Allier 1803'de görev yerini terk etmek zorunda kalacaktı. Çünkü III. Selim'in, konsolosu kabul fermanını gören İbrahim Bey, Allier'i padişahın tayin ettiği bir casus olarak algılayacak ve Allier'e tam sıkıyönetim denebilecek bir hayat sürdürecekti. Başka bir deyişle onu bezdirip kaçırıncaya kadar elinden geleni yapacaktı.

Sinop'a tayin edilen Hanya eski konsolosu Pascal Thomas Fourcade ise, ilk zamanlarda Tayyar Mahmud Paşa tarafından çok iyi karşılandı, hatta Mahmud Paşa adeta, Fransa'nın kendi bölgesine konsolos tayin etmiş olmasından da gurur duyuyordu. Fourcade, Sinop ve Trabzon için kocaman projeler yapıyor, Tayyar Paşa'ya methiyeler yağıdırıyor, onu eski Trabzon Pontus İmparatorlarının neslinden gelmiş olarak takdim ediyor, Sinop'u ise ikinci İskenderiye, ya da Anadolu'nun Bağdad'ı olarak görüyordu. Ancak Fransız konsolos kısa zamanda, Tayyar Paşa ile yakın ilişkisi olan Rus

Konsolosu Manouchenko'nun entrikalarına kurban oluyor ve hem paşanın hem de halkın gözünden düşüyordu. 1805 yazında Çapanoğlu tarafından desteklenen; Ankara, Tokat, Zile, Sivas ve Diyarbakır valisi Yusuf Paşa ile Tayyar Paşa arasındaki çatışmada bu sonuncusu yenik düşüp kaçıyordu. Bu arada Fourcade bulaşıcı bir hastalığa yakalanıp ölümün eşiğine geliyor; hastalıktan kurtulduktan sonra, 1806 Şubatında, Rus bandıralı bir gemiyle seyrederken Rum denizcilerin saldırısına uğruyor ve ciddi olarak yaralanıyor. Üstelik başlamış olan Türk-Rus savaşı sırasında meydana gelen Fransız - Rus yakınlaşması (meşhur Tilsit karşılaşması) ile Yeniçerilerin ve tutucu güçlerin III. Selim'i tahttan indirme eylemlerine katılıp memleketlerine dönmekte olan Lazlar kötü hava şartları yüzünden Sinopta kalınca, tüm bu işlerin öcünü Fourcade ve sekreterinden almak için Mütessellimin gözü önünde linç ediyor ve ciddi olarak yaralanıyor. Fourcade sakat bir şekilde kendini can havliyle 1809'da Kırım'a atıyor. 1812'de de Sinop konsolosluğu kapatılıyor.

Trabzon Konsolosluğu

Trabzon, Osmanlı Karadeniz kıyılarında en uzun ömürlü Fransız konsolosluğudur (ancak 1925'de kapanacak). Daha önce de söylendiği gibi önce Konsolos Yardımcılığı olarak kurulan bu konsolosluk daha sonra Başkonsolosluğa çıkarılmıştı. Bu göreve ilk olarak, eski bir kereste tüccarı ve Mora'da Fransız ticaretinden sorumlu olan, sonra da İstanbul'da elçilik nezdine atanan Pierre Dupré tayin edildi¹⁴. 1784'de onu Osmanlı devletinin Adriyatik kıyısındaki şehirlerinden biri olan Arta'da, Fransız konsolosluk memuru olarak görüyoruz; 1797'de General Gentilly tarafından Preveze'ye, idareden sorumlu olarak atanıyor; şehir yendiden Türklerin eline geçtiğinde Dupré çareyi herşeyini terkederek kaçmakta buluyor. Trabzon'a Konsolos vekili olarak tayin edilen Pierre Jérôme Dupré, 11 Ekim 1803'de Trabzon'a geliyor.

Bu seyahatı kaptan Teissière idaresindeki Fransız gemisi *le Jeune-Tropez* üzerinde ve son dil oğlanlarından Joseph-Marie Joannin¹⁵, kâtip olarak yanına aldığı kendi oğlu Adrien, tercüman Lazar Roustan ve İstanbul'da Fransa tüccarından ve *le Jeune-Tropez*'e yüklenmiş malların sahibi Alexandre Bridel eşliğinde yapıyor. Bu deniz seyahatının bir amacı da

¹⁴ Pierre Dupré'nin hayatı için bkz: H. Dehéain, "Les premiers consuls de France sur la côte septentrionale de l'Anatolie", *Comité des Travaux historiques et scientifiques, bulletin de la section de géographie*, XXXII, 1917, s. 256; *Dictionnaire de géographie française*, vol. XII, Paris, 1970.

¹⁵ Jouannin'in Anadolu kıyıları ve Kırım'a yaptığı uzun bilimsel seyahat sonucunda yazdığı rapor yayımlandı: Henri Cordier, *Un interprète du Général Brune et la fin de l'École des Jeunes de Langues*, Paris, C. Klincksieck, 1911, 86 s. *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (c. XXXVIII, 2e partie)'den ayrı basım.

hem Karadeniz haritasını düzeltmek¹⁶, hem de yolda gördüklerini yazmaktı. Dupré'nin Büyükelçi Brune'a gönderdiği rapora göre¹⁷ 25 Eylül 1803'de Ereğli'ye, iki gün sonra da Amasra'ya ulaşıyorlar. Bu kasabada, tamamen harabe halinde bulunan eski Ceneviz kalesini, Roma ve Bizans döneminden kalma çok zengin arkeolojik kalıntıları ziyaret ediyorlar. Yaklaşık 600 kişi olan Amasra halkının söylendiğinin tersine yumuşak, hoşsohbet ve yardımsever olduğunu da tesbit ettikten sonra 30'unda Sinop'a gelirler. Bir de Rus konsolosluğunun bulunduğu şehrin nüfusunu Dupré 1 500 olarak veriyor (Müslümanlar kale içinde, Rumlar varoşlarda otururken, üç Ermeni ailesinin de Sinop'ta yaşadığını öğreniyoruz). Kalenin sağlam ve temellerinin dışında tamamının Türkler tarafından inşa edilmiş; limanın iyi ve güvenli, tersanenin hem askeri hem de ticari gemileri yapmaya müsait olduğunu ifade ettikten sonra inşasına bir yıl önce başlanmış olan 74 toplu bir geminin, kaptan-ı derya¹⁸ ile Tayyar Mahmud Paşa arasındaki ihtilaftan dolayı tamamen terkedilmiş durumda olduğunu anlatıyor.

P. Dupré Trabzon'a geldiğinde aldığı bilgilere göre şehrin 16 000 nüfusu vardı. Bunların 12 000'i (75,1) müslüman, 2 500'ü (% 15,6) Rum, 1 500'ü (% 9,3) ise Ermeni idi¹⁹. Şehrin nüfusu ancak 1830'a doğru 20 000'i bulacaktır.

2 Nivôse 12. yıl (24 Aralık 1803) tarihinde Dupré, Dışişleri Bakanı Talleyrand'a yazdığı uzun mektupta²⁰ şehrin surlarla çevrili olduğunu, arada da çok yerleri harabeye dönmüş bir kaç burcun bulunduğunu yazdıktan sonra Trabzon'un yedi kapısını sıralar: Üçü deniz tarafında: Moloz Kapısı, Softa Kapısı ve tahta parmaklıklardan yapılmış, atık suların denize döküldüğü Parmak Kapı; Batıda: Kule Kapısı ve taştan bir köprü, sonra da açılıp kapanan bir başka köprü ile geçilen Zağnos Kapısı; Doğuda ise Pazar Kapısı ve buna da taştan bir köprü, sonra da açılıp kapanan bir başka köprü ile geçilen Tabakhane Kapısı adlı iki kapı. Bu mektup daha sonra şöyle devam ediyor :

«Batıda kapalı ve üzerinde Ceneviz armadası görülen bir başka kapı daha var. Şehirden doğudaki köprü ile çıktıktan sonra bir tepe üzerinde inşa edilmiş kaleye girilir. Burada iki kapı var; birisi kuzeyde, Gülle Kapısı; diğeri ise batıda, İç Kapı adını taşıyor. Kale ve şehir doğuda Boztepe, batıda

¹⁶ 6 numaralı nota bkz. Gerçekten de Dupré'nin raporunda birçok coğrafi hata düzeltiliyor.

¹⁷ Pierre Dupré'nin bu raporu şurada yayınlandı: Henri Cordier, *Voyage de Pierre Dupré de Constantinople à Trébizonde (1803)*, *Bulletin de la section de Géographie*, 1917 (Paris, Imprimerie nationale, 1909)'den ayrı basım, 11 s.

¹⁸ O sıradaki kaptan-ı derya Tayâ-zâde Dâmad Küçük Hüseyin Paşa idi.

¹⁹ FDBA, Correspondance politique et consulaire, Trébizonde, c. 1, v. 22, Dupré'nin Talleyrand'a gönderdiği mektup, 2 Nivôse, XII. yıl (24 Aralık 1803). 1523 tahririnde genel olarak nüfus 6 500 kişidir (Stéphane Yerasimos, « La communauté grecque de Trabzon au XIXe siècle », *CIEPO VII*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 243.

²⁰ FDBA, Correspondance politique et consulaire, Trébizonde, c. 1, v. 22-24.

ise bir başka tepe ile çevrilidir. Boztepe genellikle suçluların sığındığı yerdir. Kale ve şehir surlarında, özellikle bayramlarda ve yeni komutanların gelmesi vesilesiyle kullanılan bir kaç top var.

Şehrin batısında ve doğusunda bulunan iki büyükçe kasabada daha çok Rum ve Ermeniler oturuyor. Doğudaki kasabada²¹ uzunluğu 220, genişliği ise 155 adım büyüklüğünde ve ortasında kapalı ve tüm mahalleye su veren bir çeşme olan bir meydan var. Bu meydanın eskiden at yarışları için kullanıldığı söyleniyor. Batıdaki kasabada²² da bundan daha küçük ve daha önce oyun için kullanılan bir meydan var (...).

Genel olarak evler bahçelidir ve bahçelerde portakal, limon ve başka meyve ağaçları vardır. Özellikle de Hıristiyanlara ait olanları, Müslümanların sokaktan geçerken haçlı bir kişi görmemeleri için sekiz veya on ayak yüksekliğinde bir duvarla çevrilidir. Tüm bunlar denizden mükemmel bir görüntü ortaya koyuyor. Tüm bu ağaçların havayı kirlettiğini sanıyorum; bu yüzden de insanlar sık sık ateşleniyor (...).

Kadınlar sokakta mavi ve beyaz çizgilerin oluşturduğu kareli bir bezle baştan ayağa kadar kapalıdır. Türk kadınları Hıristiyan kadınlardan başlarındaki siyah bir örtü ile ayrılıyorlar (...).

Şehir, valinin atadığı bir mütesellim tarafından idare ediliyor. Ayrıca şehirde bir kadı, bir yeniçeri ağası, Bâb-ı Ali tarafından tayin edilen bir dizdâr var. Ancak gerçek iktidarı ellerinde tutan kişiler Osman Ağa ve Memiş Ağa (Tuzcuoğlu) adında iki derebeyidir.

Trabzon, Halep, Bağdat, Diyarbakır, Erzurum, İran, Gürcistan, bazen Hindistan'dan gelip İstanbul'a, Kırım'a, hatta daha da ileri giderek Lemberg ve Dantzig (Daniska)'e yöneltilen ticaret malları için bir depo ve transit görevini yükleniyor. Ancak bu çağda ticaret hacmi çok düşüktür. Şehir ve liman gerçek anlamda bu depo ve transit işlevlerini yeniden 1830'dan itibaren oynamaya başlayacak. Öte yandan bizi ilgilendiren dönemde, günlük tüketim malları dışında, şehre önemli miktarda bakır ve iyi kalitede kurşun geliyor ve oradan İstanbul'a ve Avrupa'ya gönderiliyor.

Şehirde sanayi olarak keten bezi ve yine büyük bir bölümü dışarıya gönderilen bakır eşya üretiliyor. Ayrıca önemli kısmı İstanbul ve Kırım'a gönderilen birçok meyve ve sebze arasında zeytinyağı, mısır, beyaz fasulye, limon, fındık, ceviz de üretiliyor. Üzümünün kötü niteliklerinden dolayı «renksiz ve tadının pek de güzel olmadığı» söylenen bir şarabı da var. Ancak özellikle kırsal halk bu iyi olmayan üzümünden, Kırım ve Taganrog'ta çok tutulan bir alkolün ana maddesini oluşturan « nardenk » denen bir ürün elde ediyor.

Trabzon'un bu dönemde en büyük sorununun, küçük gemiler için dahi

²¹ Tabii ki Çömlekçi'den söz ediliyor.

²² Burası da Polathane'dir.

olsa liman sorunu olduğunu Fransız konsolosu defalarca ifade ediyor. Buna karşın ve Kuzey-Batı rüzgarlarına açık olmalarına rağmen, her mevsimde ve büyüklüğü ne olursa olsun tüm gemileri barındırabilecek, doğuda Çömlekçi, batıda ise Polathane limanları var.

İleride hızlı bir gelişmeye sahne olacak olan Trabzon, XIX. yüzyılın başında daha çok iç karışıklıklarla ve etrafını saran tehlikelerle kendini götse-riyor. Buna özellikle Rusya'nın Gürcistan'da sürekli artan baskıları, bir ölçüde de İran'ın bölgedeki rekabetini eklemek gerekir. Tüm bu iç ve dış gelişmeleri yakından izleyebilecek bir Fransız konsolos yardımcısının bulunması çok önemlidir. Hatta şehirde tek yabancı görevli de Pierre Dupré'dir. 1806'da bir ara Ragüza'lı (Dubrovnik) bir tüccar, Roubaud, Ruslar'ın konsolosu olarak çalıştıysa da bu uzun sürmedi. Dolayısıyla Dupré'nin bölge ile ilgili vereceği siyasi, iktisadi ve tarihi bilgiler vazgeçilmez mahiyettedir. Bundan sonra Trabzon ve civarını ziyaret edecek seyyahlar (Örneğin A. Joubert) bunları kendilerine kaynak edineceklerdir. Dupré hem Doğu Karadeniz, hem de Erzurum ve Kafkasya ile ilgili devamlı raporlar hazırlıyor, Gürcistan'da bulunan Kapüsen keşişleri ve özellikle 13 Mart 1815'de Trabzonda ölecek olan İmeritya hakimi talihsiz Salomon II ile yazışıyor. Salomon II, 1810'da memleketini isgal eden Rusya'ya karşı Naopolyon'dan durmadan konsolos vasıtasıyla yardım ister ve sonunda bir sonuç alamadan ölür²³.

Dupré, bir yandan da bölgede seyahatler yapıyor, siyasi ve ekonomik içerikli bilgiler topluyordu. 1804 baharında Erzurum'a yaptığı seyahat bu faaliyetlerine bir örnektir. «Journal de voyage à Erzurum et retour à Trébizonde, de Pierre Jérôme Dupré, consul de France à Trébizonde et notices historiques sur l'Arménie et sur les mœurs et usages de habitants, présentées à Son Altesse, Monseigneur le Prince de Talleyrand, ministre, secrétaire d'Etat des affaires étrangères»²⁴ adını taşıyan bu önemli seyahat raporunda Dupré bölge insanların adet ve geleneklerini, siyasi durumu gözden geçirdiği gibi Fransız tüccarının İstanbul, Trabzon, Erzurum ve İran arasında yapacağı muhtemel ticarete ihraç ve ithal edebileceği mallar ve Anadolu'yu doğudan batıya kervanlarla geçecek yerde Trabzondan gemilerle mal taşımanın getireceği kâr üzerinde duruyor.

Böylece, görüldüğü gibi, Dupré bölgede oluşan önemli çatışmaları gözlemlemek için en önde bulunuyor. Özellikle Tayyar Mahmud Paşa'ya olan hayranlığı ve yakınlığı bir ara hem İstanbul'daki Fransız elçisinin ve özellikle de Dışişleri bakanı Talleyrand'ın uyarılarına neden olur. Rus-Fransız ilişkilerinin yeniden bozulduğu bu dönemde (1808 den sonra),

²³ Alexandre Manvelichvili, Histoire de Géorgie, Paris, Toison d'Or, 1951, p. 371-378.

²⁴ Bu rapor *Karadeniz İncelemeleri Dergisi / International Journal of Black Sea Studies*'in bir başka sayısında belki olduğu gibi yayınlanacak.

Fransa Hükümeti, Osmanlı devleti içinde etkin olan ve Ruslara yakınlığı ile bilinen herkesi iktidardan uzaklaştırma yollarını arıyordu. Doğal olarak da Tayyar Mahmud Paşa bu kişilerden biriydi. Bu yüzden de Tayyar Paşa'nın kendi lehine Bâb-ı Ali nezdinde girişimde bulunması için Napolyon ve Fransız elçisine yaptığı başvurular da sonuçsuz kaldı.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Rum halkının bir bölümü iç barışın bozulduğu şehri ve genel olarak güney Karadeniz kıyılarını terketti; Trabzon, birisi Haziran 1807'de, biri de Ekim 1810'da olmak üzere iki kez Rus gemilerinin saldırısına uğradı. Özellikle ilk bombardımanda Rize ağasının yardımı olmasaydı, kalan yerli Rumların da yardımıyla belki şehir Ruslar'ın eline geçecekti²⁵. P. Dupré bu dönemde, korkulu günler yaşadı. Bir taraftan çeşitli ağaların taraftarları arasında neredeyse bir iç savaş yaşanıyor ve hangi gurubun kendisine saldıracağını adeta titreyerek bekliyordu. Öte taraftan da oturduğu ve Hıristiyanlardan oluşan Çömlekçi Mahallesi yoğun bir Rus bombardımanına uğradığı gibi, evine güller isabet ediyordu. 3 Ekim 1807'de şehrin varoşlarında çıkan yangın, ayrı bir endişe kaynağı oldu. Buna rağmen O, şehir yetkililerine, özellikle kalenin tamiri ve cephane temini bakımından sık sık teşvik ve yardımlarda bulunmaktan da geri kalmadı.

Bu savaş sırasında doğal olarak, Kırım ve Yeni Rusya ile ticaret kesildi; yalnızca Fransa, Dubrovnik ve Avusturya gibi tarafsız ülkelerin bandırasını taşıyan gemiler Karadeniz'e çıkarıldı. Bir Dubrovnik veya Avusturya gemisinin Trabzon'a uğraması P. Dupré için sevinç kaynağı idi. Konsolos, Ruslar ve Türkler arasında harp esiri değişiklikleri sırasında aracılık yapıyor ve bu yüzden de şehirde önemli itibar kazanıyordu. 1808 yazında, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ateşkes sırasında Yedi Adalar ve Dubrovnik bandırasını taşıyan ve Kırım ve Odesa'dan tuz ve buğday yüklemiş olan on kadar gemi Trabzon'a uğradı. O sıralarda Güney Rusya'da Fransız konsolosluğu olmadığı için, Rusların Fransız gemilerine karşı haksız bazı davranışlarını hükümetine haber verme görevini yine Dupré üstlenmişti.

Tüm iç ve dış olaylar, şehirde çok güçlü bir iktisadi bunalımın doğmasına neden oldu. Şehrin düştüğü sefalet bulaşıcı hastalıkları beraberinde getirdi. 1811'de başlamış olan veba, 1813'e kadar devam etti. Sinop'tan Gürcistan'a kadar tüm kıyı, Gürcistan ve Mengreliya, hastalığın pençesine düştü. Dupré'nin İstanbul'daki Fransız Büyükelçisine ve bakanlığa yazdığı mektuplara göre yalnız Trabzon'da bazı günler 40 ila 60 kişi hayatını kaybediyordu; tüm bölgede ise 250 000 kişi ölmüştü. Yine Dupré'ye göre hastalık daha çok müslüman halkı, şehirlere konuşlandırılmış askerleri vuruyordu.

²⁵ FDBA, Correspondance politique et consulaire, Trébizonde, c. 1, v. 188-191, Dupré'nin Talleyrand'a gönderdiği mektup, 28 juin 1807.

Hatta Giresun gibi bazı şehirler de boşalmıştı²⁶.

Ayrıca 1813 kışında yağın çok şiddetli kar bir metreye kadar çıkmış, limon ve portakallar donmuş, Trabzon halkı büyük bir zahire kıtlığı çekmiştir. Buna rağmen, Dupré'nin «Siyasi ve Askeri Bülten»'lerinden, bu devirde Haznedar oğlu Süleyman Paşa tarafından idare edilen eyaletin müstesna bir sükunete kavuştuğunu gözlemleyebiliyoruz.

Sonuç Yerine

Mali bakımdan getirdiği yük, yerli halkın olumsuz tutumu ve özellikle de Fransız tüccar ve gemilerinin azlığı yüzünden, 1812'de Fransız hükümeti Sinop ve Ereğli konsolosluklarını iptal etti. Buna karşın da Trabzon'u Başkonsolosluk seviyesine çıkardı. Pierre Dupré de çok az sayıda da olsa gelen Fransız gemi ve tüccarı ile biraz da yerli Ermeni ve Rumlar'ın koruyucusu olarak görevini sürdürdü. Özellikle de muhabirleri vasıtasıyla Gürcistan'da çeşitli çatışma ve ayaklanmaları, İngilizlerin Karadeniz ve İran arasındaki faaliyetlerini yakından izlemeye devam ederek. Bu arada Ruslar ve Osmanlılar arasında 1812'de yapılan anlaşmanın uygulamaya konulması konusunda her iki tarafın güven ve takdirini kazanacak ölçüde önemli görevler yüklenecekti. Çevreye ve özellikle Erzurum'a yaptığı seyahatlerle ticari ilişkileri geliştirmekle mesgul olacaktı.

Ticari bakımdan Trabzon'daki Fransız konsolosluğunun bu ilk dönemi bekleneni karşılamadıysa da genel olarak Karadeniz'in, özellikle de Trabzon'un dünyaya açılması, bölge coğrafyası, tarihi ve etnolojisinin tanınması bakımından paha biçilmez faydaları oldu. O oranda da Karadeniz XIX. ve XX. yüzyılda da dünyanın artık devamlı dikkatle izlediği bir havza oldu.

Fransız konsoloslarının bıraktığı ve her biri 300 ila 400 sahife arasında değişen 20 ciltlik yazışmaların içeriği Trabzon ve genel olarak bölgenin XIX. ve XX. Yüzyılın ilk yarısının tarihine her halde çok önemli ışık tutacaktır²⁷. Bu sebeple konu uzun vadede ele alınmaya değerdir.

²⁶FDDBA, Correspondance politique et consulaire, Trébizonde, c. 2, v. 27-28, "Bulletin politique et militaire de Trébizonde", n° 8, 5 Ağustos 1812.

²⁷Bu arşivler Dışişleri Bakanlığının hem Paris hem de Nantes'daki merkezlerinde saklanmaktadır.

ABSTRACT

Black Sea had always attracted western governments attention in the fields of politics and trade. Especially France, Britain and Russia had serious conflicts over the domination of Black Sea. France had less information on the Black Sea in comparison to Russia and Britain. The Russians did not want any competition with the France in Black Sea however, the France was producing important projects about the region. In connection with her aim France established some consulates in the centres of Ottoman Black Sea. Thanks to the consulates Black Sea attracted world's attention. Trabzon consulate, which was promoted to Head Consulate in 1802, was one of these. Trabzon French Consul Pierre Dugre's political, economical and historical observations about the city are very important to understand the importance of Trabzon in the 19th and in the first half of the 20th centuries.

Keywords: Black Sea, France, Ottoman, Russia, Trabzon Consulate.